

Արդի աշխարհի մտածումներն ու շարժումները

Բ.

ՄՏՔԻ ՅԵՂԱՇՐՋՈՒՄԸ

Ներկայ դարու կ'ընծայուն շատ մը կոչումներ, գիտութեան դարը, ելեկտրականութեան՝ բառիոյ դարը, արագութեան դարը, քննական հետազոտութիւններու դարը, մեծաքանակ արտադրութեան դարը, զասակարգային գիտակցութեան դարը, ազգայնականութեան՝ տնտեսական գերիշխանութեան՝ միջազգային արժեքութեան՝ կանանց ազատագրումի դարը, եւն.։ Ասոնք մին միւսէն արդարանայի յորջորջումներ են։ Ամէնքն ալ կը յատկանշեն այս դարու ձգտումները կեանքի զանազան մարդերուն մէջ։ Իւրաքանչիւրը առանձին տարրեր շարժում ու տարրեր նպատակ կ'ենթադրէ, սակայն ամէնքն ալ մէկ բան կը յայտնեն իրեւ կարկառուն գիծը դարուս ընդհանուր նկարագրին, այն է մտքի բուն ու կորովի գործունէութիւնը, որ՝ հիմնուած յեղաշրջական ըմբռնումներու վրայ, եւ ազատ մըտածողութեամբ՝ կ'ուզէ իր չափն ու հակակշիւր հաստատել կեանքի անհատական թէ հաւաքական բոլոր արտայայտութիւններուն վրայ, եւ նիւթական աշխարհը ծառայեցնել իր տեսիլքներուն։ Միտքը ստեղծագործող ոյժ մըն է, հրեամանին զոր Մարդը՝ իր գերակայութեան բովանդակ ազդուութիւնովը՝ շարժման մէջ դրած է, յառաջանալու համար գեւ չփորձուած ուղղութիւններով, գիտական՝ տնտեսական՝ քաղաքական՝ ընկերային՝ իմաստասիրական ասպարէզներու մէջ։

Անցեալ դարը եղաւ յեղաշրջումի դարը

քաղաքակրթութեան երկու հիմնական պայմաններուն մէջ - տնտեսական եւ գիտական։ Տնտեսական յեղաշրջումը, կամ՝ ծանօթ բացատրութիւնով՝ ճարտարարուեստական յեղափոխութիւնը տեղի ունեցաւ դարուն առաջին կիսուն, որ ածուխի՝ երկաթի՝ շոգիի՝ մեքենայի գործածութիւնը գործնականացնելով եւ ընդհանրացնելով, երթեւեկութեան ու հաղորդակցութեան կերպերը փոխելով, եւ ապրանքներուն արտադրութեան՝ բաշխումի եւ սպառումի նոր սխաւմ մը յառաջ բերելով, ստեղծեց տնտեսական բոլորովին նոր կացութիւն մը, եւ հիմնադետինը պատրաստեց ընկերային կեանքի վերստին այն կազմաւորումին որ մեր օրերու ստիպողականութիւնը դարձած է։ Երկրորդ կիսուն՝ իր լման թափովը յայտնուեցաւ ինչ որ կարելի է կոչել գիտական յեղաշրջում, որ իր հրաշալի գիւտերովը ուժի անսպաս մթերքներ բացաւ, վայելքները շատցուց եւ աժանցուց, կեանքի ընթացքը հեշտացուց, շատ մը գաղտնիքներ բացատրեց, եւ մանաւանդ մարդը ինքն իր անձին՝ զինքը չբռնապատող իրերու եւ իրողութիւններու՝ իրեն աւանդուած պատմական արժէքներու հանդէպ տարրեր գիրքի մը մէջ դրաւ։

Ներկայիս յեղաշրջական այդ մեծ գործը յառաջ կը տարուի կեանքի ուրիշ մարդերուն վրայ եւս անօրինակ վճռականութիւնով։ Արդի մարդոց մտածումին մէջ տեղի ունեցող խորունկ փոփոխութիւնները եւ հաւաքական

կեանքին մէջ յայտնուող շարժումները կը բոլորուին երկու բեւեռներու շուրջ, ընկերային յեղաշրջում եւ քաղաքական յեղաշրջում, որոնք կը ներկայանան իրրեւ այս դարու գլխաւոր ձգտումները: Ընկերային բարեկարգութեան գաղափարները եւ ազգերու քաղաքական յարաբերութիւններու վերակազմութեան մասին յայտնուած նոր ըմբռնումները սկսած են աշխարհի ամէն կողմերը տարածուիլ՝ զարմանալի արագութիւնով, ոչ միայն խորհողներու ընտրեալ դասակարգին՝ այլ եւ ժողովուրդի զանդուածներուն մէջ: Աշխարհիս մէջ չկայ անկիւն մը, թող ըլլայ ան քաղաքակրթութեան կեդրոններէն ամենէն հեռու անկիւնը, ուր օրակարգի վրայ չզտնուին ընկերային բարեկարգութեան եւ քաղաքական յարաբերութիւններու վերակազմութեան հարցերը: Ընկերային ընդհանրացած աւանդութիւնները եւ պետական հիմնական սկզբունքներն են որ հարցի առարկայ կը դարձուին: Ընկերութեան ու պետութեան մասին մարդոց ըմբռնումները բարեփոխուած են, ու հին սխտեմները չեն կրնար գոհացնել արդի միտքերը եւ արդի պառագանքերը:

Գիտական եւ տնտեսական հին աշխարհ մը քանդուած է, եւ տեղը նոր մը կերտուած: Բայց քաղաքական եւ ընկերային կազմաւորում մը դեռ կը շարունակէ ըլլալ ճիշդ այն ինչ որ ստեղծած էր հին գիտական ու տնտեսական աշխարհը: Ահա թէ ինչու արդի պայմաններուն չի յարմարիր ան: Այս նոր դրութեան համապատասխանող ընկերային ու քաղաքական նոր կարգ մը հարկադրական կը դառնայ: Փոխուած են ժողովուրդներու տնտեսական դործունէութիւններու եւ փոխադարձ յարաբերութիւններու նիւթական պայմանները, պէտք է փոխուին նաեւ այդ պայմաններուն մէջ ազդերու կեանքը վարելու կոչուած բարոյական ուժերու կազմակերպութեան, արտայայտութեան ու դործելու կերպերը:

Առաջ իւրաքանչիւր ազգ ինքն իր մէջ առանձին աշխարհ մը կը կազմէր, ուրիշ ազգերէ բոլորովին անկախ եւ ինքնաբաւ: Ներկա-

յիս՝ սակայն՝ իրողութիւնները տարբեր են: Գիտութեան եւ ճարտարարուեստի բերած նիւթական փոփոխութիւնները բոլոր ազգերը իրարու կապած միացուցած են, այն սոսիճան որ անոնք ամբողջապէս իրարմէ կախեալ դարձած են: Ամէնքն ալ պէտք ունին իրարու, ամէնքն ալ իրարմով կ'ապրին: Աշխարհի միութիւնը իրականացած է արդէն նիւթապէս, կը մնայ նոյն միութիւնը իրականացնել նաեւ ընկերային՝ բարոյական՝ քաղաքական ուժերու մէջ, որոնք կոչուած են վարելու նիւթական այդ միութեան դործերը: Ահա թէ ինչ հարկադրութենէ կը մղուին ներկայ ընկերային ու քաղաքական յեղաշրջումները, որոնք տեղի կ'ունենան բոլոր երեւոյթներու ներքեւէն՝ խորունկէն:

Հասկնալու համար կարեւորութիւնը եւ ուժը ներքին այս յեղաշրջումներուն, բաւ է միայն մտքի առջեւ պատկերացնել այն ահեղաստատ փոթորիկները որոնք տեղի կ'ունենան ժողովուրդներու կեանքին մէջ, աշխարհը ալեկոծելով հեռաւոր Արեւելքէն մինչեւ ծալքազոյն Արեւմուտք, թանձրացեալ արտայայտութիւն գտնելով արեւմտականացում՝ ազգայնականութիւն՝ ինքնափճողութիւն՝ համայնապարութիւն՝ ընկերապարութիւն՝ միջազգայնականութիւն՝ անիշխանականութիւն՝ նիւթերու համայնացում՝ ճարտարարուեստի բանայնականացում՝ քաղաքականութեան գիտականացում եւ նման անուանումներ ունեցող շարժումներու, եւ դեռ ինչ ինչ կրթական՝ կրօնական՝ մտաւորական՝ խաղաղասիրական՝ բարեկարգչական կազմակերպութիւններու մէջ, որոնք յեցած են երիտասարդութեան ուժերու վրայ: Ասիոյ մէջ բոլոր ժողովուրդները արթնցած են երկար մրափէ մը, մէկ կողմէն իրենց վրայէն ի բաց թօթափելու Արեւմուտքի տիրապետութիւնը, տնտեսական՝ ընկերային՝ կրթական, եւ միւս կողմէն՝ հապճեպ ընդօրինակութիւնով մը իւրացնելու Արեւմուտքի քաղաքակրթութիւնը, մանաւանդ օգտուելու առնորդ ընծայած դործնական բարիքներէն: Ասով ծայր տուած է Արեւելքի մէջ հինի եւ նորի մի-

Ջեւ մշակութային պայքար մը ներքին, որ քաղաքակրթութեան այդ հին որրանը իր հիմերէն կը սարսէ: Քիչ մը առդին՝ Մերձաւոր Արեւելքի մէջ, պատմական թատերաբեմը սեմական՝ արիական՝ հելլենական մշակոյթներու, եւ ծննդավայրը աշխարհի երեք մեծ կրօններուն, իր մէջը խոր ցնցումներ կ'ունենայ, վերագնահատութեան կ'ենթարկէ իր ժառանգական արժէքները, եւ վերաքննութեան՝ իր աւանդութիւնները, իր ըմբռնումները կեանքի մասին: Մինչ եւրոպան՝ մինչեւ իր խորութիւնները յուզուած՝ ինքն իր դէմ բաժնուած տուն մը կը ներկայացնէ, որ շուարեր մնացեր է իր անմիջական ապագայի մասին: Ամէն օր շարժումներ ու հակաշարժումներ կը ծնին ու կ'անհետին, հրաբխային վիճակ մը տալով անոր եւ ցրուելով իր ուժերը: Ո՛չ պատերազմի ո՛չ ալ խաղաղութեան տարիները կրցան լուծել իր ձանձրացուցիչ հարցերը, որոնք հեռզհեռէ կը բաղմանան ու կը բարդանան: Անդին Աղլանտեանի միջուկէն եզերքին վրայ՝ Ամերիկան, իր երիտասարդութեան բովանդակ հմայքին եւ ուժին գիտակից, եւ իր գիտակցութեան բովանդակ թափովը, յառաջ կը գլխէ կերտելու համար կեանքի անկաշկանդ արտայայտութեան եւ ճոխութեան նոր աշխարհ մը, եւ իր ետեւէն կը քաշէ կը տանի աշխարհը: Եւ գիտնալ որ այս բոլորին ներքեւէն կը յայտնուի նաեւ ուրիշ ծաւալուն շարժում մը դէպ ի համաշխարհային դորձակցութիւն եւ միջազգային վերակազմութիւն:

Մեծ պատերազմն է պատասխանատուն բուրբ այս ուժերու շղթայազերծումին համար: Պատերազմով տեղի ունեցող ցնցումները առիթ ընծայեցին որ ժամանակի ընթացքով կաթիլ առ կաթիլ հաւաքուած ընկերային ու քաղաքական զօրութիւնները ահաւոր պոռթկումով մը ազատ ելք գտնեն եւ՝ ոչ մէկ թումբի առջեւ անգործ տարածութիւն աշխարհի ամէն կողմերը: Ինչպէս Մեծն Ալեքսանդրի անկումէն վերջ Մերձաւոր Արեւելքի մէջ, Կեսարէն վերջ Հռոմի մէջ, Ռաշակրութիւններէն վերջ Եւ-

րոպայի մէջ, եւ Ֆրանսական Յեղափոխութենէ վերջ աշխարհի ամեն կողմերը նոր նոր վարդապետութիւններ ու շարժումներ յորդեցան ու ողողեցին առպարէզները, մասնաւորապէս՝ վերջին համաշխարհային պատերազմը երեւան բերաւ անցեալ դարէն ի վեր խմորուող զաղափարներու այն հուժկու հոսանքը որ իրերու ներկայ դասաւորանքին դէմ կ'ուղղուի եւ ճամբայ կը բանայ ընկերային ու քաղաքական յեղաշրջումի մը: Գերմանիոյ՝ Աւստրահունգարիոյ՝ Ռուսիոյ՝ Թուրքիոյ պէս հսկայ միապետութիւններ չորցած կոճղերու նման տապալեցան առ յաւէտ, եւ անոնց տեղ կեանքի եկան նոր նոր հանրապետութիւններ, որոնք կեանքի ալեկոծումներու մէջէն նոր խարխիւներ կը փնտնեն: Անոնք ներկայիս խոտովալ ու անհաւասարակչիտ վիճակ մը ունին, ինչպէս անհատները իրենց պատանակութեան շրջանին, իրրեւ հետեւանքը բնախօսական ու հոգեբանական յանկարծակի փոփոխութիւններու: Անոնք կը տենչան նոր կեանքի մը, նոր դասաւորանքի մը:

Կեանքի այն ոճը որ մինչեւ ցարդ սովորական էր՝ օրէ օր աւելի հինցած ու նեղցած կը գտնուի: Ստիպողական կը դառնայ կազմել նոր աշխարհայեացք մը որ բլլայ այնքան ընդարձակ որքան պէտք է կեանքի բովանդակ պատկերը իր ամբողջութեանը մէջ տեսնել կարենալու համար, եւ բլլայ համաձայն դարուս գիտական ոգիին: Ալպերթ Եուայթզրի խօսքով, «Մենք ականատեսներ կ'ըլլանք հին քաղաքակրթութեան մը քայքայումին եւ նորի մը կանգնումին»: Կամ Թէօֆիլինկի բացատրութեամբ, «Փոխանցումի շրջանի մը մէջ կը գրտնուինք, կը զգանք որ կեանքի ընդհանուր կադմին վրայ տիրող աններդաշնակութիւն մը կայ: Նոր ոճով կեանք մը պէտք է, իմաստասիրական նոր հայեացք մը որ ո՛չ վախնայ քննադատութենէ ո՛չ ալ երկմտի իր հաւատքը ազատ աներկեւան արտայայտելէ»:

Մեր դարը խիղախ մտածողութեան դարն է, մտածողութիւն մը՝ որ ունի յանդուգն դոր-

ծունկութիւնն եւ խորք միանգամայն: Փոփոխութիւնները որոնց կը ձգտի դարձնել շատ աւելի խորունկ են քան արտաքին տնտեսական՝ քաղաքական՝ ընկերային կարգերու փոփոխութիւնը: Իրենց յատակին վրայ՝ անոնք մտածողութեան փոփոխումներն են: Ամէն շարժում իր աղբիւրը ունի նախ մտածումի մէջ: Եւ մեր ի տես եկած արտաքին այս շարժումները՝ իրենց խկութեան մէջ՝ ներքին այլափոխուած հոգեկան վիճակներու, յեղափոխուած մտայնութիւններու նիւթականացած արտայայտութիւնները եւ ապացուցումներն են միայն: Ասոնց բոլորովին ետեւը կայ մարդկային մտքի յեղաշրջումը: Մարդոց մտածելու կերպն է որ կը յեղաշրջուի: Իրենք ու իրողութիւնները ըմբռնելու՝ դասաւորելու՝ մեկնաբանելու եղանակն է որ կը փոխուի: Ընկերային ու քաղաքական աւանդական ըմբռնումներն են որ կը բարելււնեն: Թէեւ տարբեր տեղեր տարբեր ձեւերով արտայայտուած՝ ամէն տեղ նոյն մըտային յեղաշրջումն է որ տեղի կ'ունենայ:

Մարդկային մտքի հերոսական այս վերադարձումը էսպէս կը յուղէ կեանքի այն հիմնական հարցերը որոնք իրենց խկութեամբը բարոյական ու հոգեկան հարցեր են: Նիւթական աշխարհի ետին հոգեկան ուժերը, մեքենական կազմութիւններու ետին բարոյական սկզբունքներն են որ կը բաղկացնեն խուզարկութիւններուն գաղտը: «Պատմութիւնը», կ'ըսէ մեզի ժամանակակից պատմաբան վիպագիրը՝ Հ. Գ. Ուէլլը, «Իր խկութեանը մէջ զաղափարներու պատմութիւնն է»: Միտքն է որ կը վարէ կեանքը: Բարոյական ուժերն ու զաղափարական ձգտումներն են որ կը ստեղծագործեն՝ կը ձեւեն քաղաքակրթութիւնը եւ ուղղութիւն կուտան պատմութեան: Եւ այդ է արդի դարու գործը: Միտքը սկսած է գործել: Պատմութիւնը քիչ անգամներ արձանագրած է նման շրջան մը, ուր մէկ կողմէն տեղի ունենային այսքան ահաւոր փլուզումներ, եւ միւս կողմէն կատարուէին այսքան նշանակալից ստեղծագործումներ: Տակաւ առ տակաւ տապարէզ-

ները կը դրաւն ընկերային ու քաղաքական նոր հոսանքները, եւ մարդուն միտքը անշուշտ կը յեղաշրջուի: Կ'ըսէ դարձեալ Ուէլլը, «Մեզմէ քիչեր կարող են ըմբռնել թէ ինչ մեծ փոփոխութիւններ տեղի ունեցած են վերջերս նոյն իսկ մե'ր մտքերուն մէջ»:

Դիտելով իր ամբողջութեանը մէջ՝ կը տեսնենք որ մարդկային միտքը մեծ երկունքի մը մէջ է: Կենցաղական՝ ընկերային՝ քաղաքական իրականութիւններու եւ բարոյական՝ հոգեկան արժէքներու մասին նոր չափանիշեր, նոր սխալներ ծնունդ կ'առնեն, որոնցմով կարելի պիտի ըլլայ հիմնել քաղաքակրթութիւն մը որ արժանի ըլլայ մարդուն ստեղծագործ բնութեան: Կեանքի ամբողջական կազմին հիմնական բարելււնումն է որ կը ջատագովեն օրուան մարդարէները: Բանականութիւնը՝ միանալով չափաւորուած եւ հակակշռուած զգայնութեան հետ՝ համագործակցութեան զիտական գետնի մը վրայ՝ կը ձգտի զասակարգելու եւ ազգերու փոխադարձ յարաբերութիւններու վերակազմութիւնը իրականացնել, ուր կեանքը պէսպիսութիւններու մէջ միութիւն եւ միութեան մէջ պէսպիսութիւն ցուցնէ, ուր անձը գերադաս ըլլայ նիւթին, եւ ուր ճշդուած ըլլան բոլորին ալ իրաւունքները: Բուն պայքարը կեանքի լման եւ ազատ ինքնարտայայտութեան պայքարն է:

Ստոյգ է որ իրաց ներկայ վիճակը եւ շարժումներու արտաքին երեւոյթները հեռու են մեզի լուսագոյն յոյսեր ներշնչելէ: Քաղաքականապէս անապահով եւ իրենց յարաբերութիւններու մէջ շահամոլ ու բանապաշտ՝ աղբերը զեռ կ'ապրին զրգուտած մթնոլորտի մը մէջ ու կը գործեն յոռեգոյն նախատեսութիւններով: Տնտեսական տազնապալից կացութիւնը, ընկերային կեանքի վեր ի վայր չըջնալ անդէկ ընթացքը, բարոյական ու հոգեւոր իրականութիւններու հանդէպ մարդոց բռնած անհաստատ դիրքը, ոյժ գտնելով նաեւ անցնալ սերունդէն ժառանգ մնացած ծանծաղ ու թերի ըմբռնուած նիւթապաշտութեանէ մը, աշխարհը

կը սրահեն դեռ պատմութեան մէջ իր նախըն- դուրս մղելու համար դէպ ի նոր վերակազմու-
թացը չունեցող խառնաշփոթութեան մը մէջ: թիւն մը:
Բայց էականը այն է՝ որ մտածող տարբը ար-
թնցած է՝ տիրող կացութեան չհամակերպելու
եւ մարդկութիւնը իրաց այս շփոթ վիճակէն ժընեւ

ԲԻԻԶԱՆԴԻ ԵՂԻԱԵԱՆ

Անմատոյց սէր

Սիրտըս նաւակ մ'է, կը նաւեն յոյսեր
կեանքիս ալեկոծ ովկէանին վրայ:
Իդճերս են խաչուած հոգւոյս լըփաւեր
Խաչափայտերուն, անյո'յս, անվըկա'յ...

Ո'չ մէկ սէր այլեւս, աւա՛ղ, ո'չ մէկ սէր
Որ իմ սրտիս մէջ չըլլայ դառնացած:
Ու ես կը սպասեմ դարձեալ այս գիշեր
Սիրոյ մը պայծառ, կոյսին երագուած:

Յոգնած ու դանդաղ՝ պահերը կ'աճցնին
Հիւանդ ֆայլերովն իրիկնամուտի.
Ոչ մէկ կոյս սակայն, որ հոգւոյս ժըպտի...:

Ու սիրերգին տակ լուսնի կապոյտին,
Ա՛հ, իմ վարդ հոգիս կ'ըլլայ թախծագին,
Սիրոյ անմատոյց ծաղկեփունջ մը սին ...:

Ա. ՍԵՄԱ